

ВІДГУК

опонента на дисертаційну роботу

Летуновської Наталії Євгенівни

за темою «Методологічні засади забезпечення здорового розвитку національної економіки», що представлена на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Актуальність теми дисертаційної роботи.

Здоров'я нації є основною складовою сталого соціально-економічного розвитку національної економіки. З одного боку, рівень економічної активності населення та стан його здоров'я є ключовим елементом національної безпеки країни, а з іншого – ефективність та стійкість системи охорони здоров'я (невід'ємна складова національної економіки) безпосередньо впливають на конкурентоспроможність та рівень добробуту економічно активного населення країни. Прояви негативних наслідків пандемії COVID-19 та військового стану, що діє в Україні, у всіх сферах національної економіки (економічний спад, загострення соціально-економічних проблем, зниження якості життя тощо) підкреслили необхідність розроблення та впровадження дієвих політик, механізмів, детермінант та інструментів забезпечення здорового розвитку національної економіки. З огляду на це, актуалізується проблематика дисертаційної роботи Летуновської Наталії Євгенівни, що присвячена розробленню теоретико-методологічних засад здорового розвитку національної економіки, а її мета, завдання та зміст мають важливе наукове та практичне значення. Значимість теми дисертаційного дослідження здобувачки підтверджується її відповідністю пріоритетним напрямам та візії довгострокового плану економічного розвитку України до 2030 року згідно Національної економічної стратегії, затвердженої у 2021 році, а також зв'язком із завданнями загальнонаціональної програми «Здорова Україна» та Стратегією сталого розвитку країни, затвердженою у 2019 році.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність.

Висновки та результати дисертаційної роботи належним чином обґрунтовані. Їх кількість є достатньою з огляду на одержані у дослідженні нові наукові контексти. При вирішенні переліку завдань роботи дисертанткою застосовані адекватні та логічні до мети дослідження наукові методи, зокрема мета- та компаративного аналізу, дедукції та узагальнення; компонентно-ентропійний метод для об'єктивізації оцінювання рівня здорового розвитку національної економіки на рівні країн та регіонів; штучних нейронних мереж для кластеризації територіальних одиниць країни за рівнем здорового розвитку; ANOVA-моделювання для підтвердження гіпотези про значущість впливу здорового розвитку регіонів країни на національну конкурентоспроможність; аналізу оболонки даних, що базується на лінійному програмуванні для визначення ефективності національних систем медико-соціального забезпечення в умовах дестабілізувального фактору, яким дисертанткою обрано пандемію коронавірусу; нечіткої кластеризації з використанням FCM-аналізу, для приведення показників якого у відповідність використано кореляційний аналіз у поєднанні з тестом Гренджера, що дало змогу дисертантці проаналізувати пертурбації у взаємозв'язках між медичними та соціальними показниками розвитку національної економіки; використання дискримінантного аналізу в поєднанні з канонічним, щоб емпірично довести наявність зв'язку між станом резильєнтності національної системи охорони здоров'я та переважаючими патернами поведінки населення в питаннях лікування та профілактики захворювань; матричний метод – при імплементації підходу до селекції моделей споживчої поведінки; метод скорингу даних у рамках здійснення аналізу якості залучення аудиторії національними вебресурсами; моделювання часових рядів при прогнозуванні динаміки зміни обсягів торгівлі фармацевтичною продукцією; технологію бенчмаркінгу для визначення індикаторів досягнення цілей здорового розвитку в складі дорожньої карти забезпечення здорового розвитку національної економіки. Аналіз даних здійснений із використанням програмних продуктів Stata, Statistica, Banxia Frontier Analyst, Viscosity SOMine, VOSviewer. Це дозволило авторці вирішити поставлені завдання дисертаційного дослідження та сформулювати обґрунтовані висновки.

Інформаційну базу дослідження склали аналітичні матеріали Державної служби статистики України, Світового банку, Організації економічного

співробітництва і розвитку, Статистичної служби Європейського Союзу; інтернет-ресурси Національної служби здоров'я України, інформаційні матеріали ресурсу «Індекс здоров'я. Україна», результати польових досліджень громадської думки, наукові публікації національних й іноземних фахівців.

Теоретичні складові аналізу, що є невід'ємним елементом дисертаційного дослідження Летуновської Н. Є., базуються на результатах опрацювання значного обсягу наукових публікацій (у списку використаних джерел 490 найменувань). Здобувачкою одержані нові емпірично підтверджені наукові результати, відповідно до розроблених та вдосконалених нею методичних підходів, які ґрунтовно проаналізовано, а також детально описано алгоритми їх використання.

Критичний аналіз рукописів дисертації й автореферату не виявив сумнівних чи неоднозначних тверджень та висновків. Ступінь обґрунтованості наукових положень та висновків дисертаційного дослідження не викликає сумнівів.

Зв'язок роботи з державними та науковими програмами, планами, темами.

Наукові здобутки дисертантки апробовані на теоретичному та практичному рівнях під час виконання науково-дослідних тем: «Вплив COVID-19 на трансформацію системи медико-соціального забезпечення населення: економічні, фінансово-бюджетні, інституційно-політичні детермінанти» (номер державної реєстрації 0122U000781) – спрогнозовано динаміку зміни обсягів внутрішньогалузевої торгівлі продукцією фармацевтичної галузі національної економіки; «Соціально-економічне відновлення після COVID-19: моделювання наслідків для макроекономічної стабільності, національної безпеки та резильєнтності громад» (номер державної реєстрації 0122U000778) – обґрунтовано вплив поведінкових особливостей населення з питань здоров'я на загальний рівень здорового розвитку в країні; «Каузальне моделювання колаборації стейкхолдерів при чистому виробництві: узгодження соціо-еколого-економічних протиріч» (номер державної реєстрації 0119U101860) – описано комунікативну мережу взаємодії стейкхолдерів здорового розвитку національної економіки; «Економіко-математичне моделювання та прогнозування, розроблення методологічних та методичних засад створення дорожньої карти

реформування системи охорони здоров'я в Україні з урахуванням поведінкових, соціальних, економічних та правових детермінант» (номер державної реєстрації 0121U112685) – здійснено оцінювання рівня здорового розвитку національної економіки з урахуванням системоутворювальних детермінант.

Новизна наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертаційній роботі.

У дисертаційній роботі сформульовано низку теоретичних і науково-методичних положень, які характеризуються науковою новизною, що свідчить про особистий внесок дисертантки у розвиток теорії та практики здорового розвитку як складової управління національною економікою.

За результатами аналізу результатів досліджень здобувачки, наведених у рукописі дисертації, визначено пункти новизни.

1. Авторкою удосконалено теоретико-методичне підґрунтя визначення етапів розвитку концепції здорового розвитку національної економіки у змістовному та часовому вимірах, що, як результат, дало можливість визначити хронологію зміни інтересу науковців до вивчення чинників розвитку національної економіки та ключові етапи еволюції наукового доробку з цих питань (розділ 1, с. 64-72 дисертації).

2. Поглиблено науково-методичний підхід до класифікації підходів визначення рівня здорового розвитку національної економіки, який на відміну від існуючих базується на врахуванні набору показників та інструментарію їх зведення (розділ 2, с. 123-124 дисертації). Це дозволило описати специфіку використання рейтингово-статичного таргетовано-еталонного, індикаторно-аналітичного, компонентно-ентропійного підходів.

3. Удосконалено теоретико-методологічний підхід до оцінювання рівня здорового розвитку національної економіки. Підґрунтям побудови моделі оцінювання виступило застосування ентропійного методу як підходу до урахування ступеня важливості кожної з груп детермінант здорового розвитку національної економіки. Це дозволило визначити динаміку зміни рівня здорового розвитку в Україні, обґрунтувати його стимулятори та дестимулятори (розділ 2, с. 124-132 дисертації).

4. Удосконалено методологічний інструментарій сегментації регіонів (за демографічним, превентивним, медичним, інклюзивним, інформаційним та поведінковим вимірами), що на відміну від існуючих здійснено з

використанням самоорганізованих мап Кохонена, функції бажаності Харрінгтона (розділ 2, с. 152-158 дисертації). Це дозволило обґрунтувати каталізатори та дестабілізатори трансформації державної політики в сфері забезпечення здорового розвитку в Україні.

5. Уперше розроблено методологію оцінювання зв'язку між рівнем здорового розвитку національної економіки та сукупністю параметрів, що оцінюють її конкурентоспроможність за чотирма напрямками: економічні, соціальні, інноваційні, екологічні (розділ 2, с. 162-177 дисертації). В основу цієї методології покладений алгоритм, який базується на синергетичному поєднанні методу таксонометрії оцінювання конкурентоспроможності та інструментарію дисперсійного аналізу. Застосування розробленої методології дозволило дисертантці обґрунтувати пріоритетні напрямки регіональної політики здорового розвитку національної економіки.

6. Значний науковий та практичний інтерес викликає запропонований методологічний базис визначення ефективності моделей медико-соціального забезпечення національної економіки (розділ 3, с. 210-223 дисертації). Специфікою підходу є використання методології Data Envelopment Analysis та факторного аналізу при здійсненні порівняння ефективності моделей медико-соціального забезпечення національної економіки Беверіджа, Бісмарка та змішаної для країн Європейського Союзу та України. Застосування даного підходу дало можливість обґрунтувати перелік найважливіших індикаторів медичного та соціального спрямування, а також дозволило ідентифікувати пріоритети в реалізації державної політики медико-соціального забезпечення населення.

7. Удосконалено науково-методичний підхід до визначення зміни причинно-наслідкових зв'язків між індикаторами національної системи медико-соціального забезпечення, що на відміну від існуючих здійснено шляхом поєднання інструментарію каузального моделювання та методу нечіткої кластеризації (розділ 3, с. 226-234 дисертації). Застосування даного підходу дало можливість емпірично підтвердити наслідки дії дестабілізуювальних чинників на розвиток систем медичного й соціального забезпечення у досліджуваних країнах.

8. Розвинуто теоретико-методичний інструментарій для вибору державної політики з адвокації здорового способу життя населення, що є базисом забезпечення резильєнтності національної економіки до впливу дестабілізуювальних факторів (розділ 3, с. 241-248 дисертації). Відмінною

рисую цього підходу є інтегральне поєднання дискримінантного та канонічного аналізу, що дозволило виявити поведінкові патерни населення, які чинять істотний вплив на стан резильєнтності країни до пандемії коронавірусу.

9. Запропоновано основні складові маркетингу здорового розвитку національної економіки об'єднати в концентричну модель маркетингу здорового розвитку національної економіки (розділ 4, с. 254-260 дисертації), яка містить сукупність принципів маркетингу здорового розвитку (мінімізація невпорядкованості процесу розвитку, неподільність стратегії і тактики, урахування існуючих національних переваг у сфері забезпечення здорового розвитку, відкритість, багатоканальність комукацій, їх адресність та цілепокладання тощо), стратегії реалізації здорового розвитку національної економіки (атрактивну, проактивну, інтенсифікаційну, імпактну, просвітницько-культурну, які мають свої завдання та ключові цілі реалізації), сукупність стейкхолдерів цього процесу у ланцюзі «держава – регіон – бізнес – населення» та класифіковані інструменти їх взаємодії (традиційні та інноваційно-цифрові). Це дозволило врахувати специфіку перетворення маркетингових підходів у сфері здорового розвитку, визначити трансформації комунікацій серед стейкхолдерів здорового розвитку національної економіки.

10. Уперше розроблено методологію визначення моделей поведінки споживачів сегменту здорової продукції національної економіки (розділ 4, с. 308-311 дисертації), що базується на використанні матричного підходу комбінації критеріїв адресності, емоційності та обізнаності споживачів. Це дозволило сформувати ідентифікаційні профілі поведінки споживачів (імпульсивний, адаптивний, консервативний, свідомий, альтруїстичний, конфідентний, асертивний, раціональний) та визначити комунікаційні канали взаємодії відповідно до профілю споживачів.

11. Розвинуто теоретико-методологічний інструментарій оцінювання рівня залучення цільової аудиторії національними вебресурсами у сфері здоров'я (розділ 4, с. 320-330 дисертації). Запропонований підхід базується на використанні скорингового аналізу індикаторів, що відображають якість контенту, технічні та ергономічні параметри національних вебресурсів у сфері здоров'я. Це створило передумови для формування та реалізації стратегії маркетингових комунікацій зі стейкхолдерами здорового розвитку національної економіки для підвищення її конкурентоспроможності.

12. Набув подальшого розвитку теоретико-методологічний інструментарій прогнозування динаміки рівня внутрішньогалузевої торгівлі фармацевтичною продукцією залежно від обсягів експортно-імпортних операцій (розділ 5, с. 354-359 дисертації). Специфічною особливістю цього підходу є застосування інструментарію тренд-циклічного моделювання та методу Ірвіна. Це дозволило визначити «критичні» точки досягнення прогресу в розвитку національної фармацевтичної галузі та обґрунтувати стратегічні вектори її трансформації відповідно до політики здорового розвитку національної економіки.

13. Поглиблено теоретико-методичний підхід до розроблення дорожньої карти здорового розвитку національної економіки України (розділ 5, с. 369-371 дисертації) залежно від рівня конвергенції її політик у сфері громадського здоров'я, надання медичних послуг, медичної освіти, фармацевтичної галузі, економічної та маркетингової з країнами-членами Європейського Союзу.

Зміст автореферату у стислій формі передає основні положення дисертаційної роботи, не містить інформації, яка не розкрита у роботі.

Практичне значення результатів дисертаційної роботи.

Ключові наукові положення дисертаційної роботи доведено до рівня методичних розробок та практичних рекомендацій, які у сукупності формують підґрунтя для розроблення нових і вдосконалення наявних стратегій і програм здорового розвитку національної економіки. На рівні державних органів, медичних закладів та громадських організацій впроваджено такі наукові результати:

– щодо виокремлення напрямів зростання регіональної політики з питань здорового розвитку – у діяльності Департаменту міжнародного співробітництва та економічного розвитку Сумської обласної державної адміністрації (довідка № 03.1/1172 від 11.09.2023 р.);

– щодо визначення пріоритетних орієнтирів політики здорового розвитку на рівні міста – у діяльності виконавчого комітету Сумської обласної ради (довідка № 1318/03.02-08 від 05.09.2023 р.);

– щодо генерування національної комунікаційної стратегії протидії розповсюдженню захворювань серед населення – у діяльності КНП Сумської обласної ради «Регіональний клінічний фтизіопульмонологічний медичний центр» (довідка від № 714/1 від 27.06.2023 р.);

– щодо рекомендованих заходів із реалізації інформаційних кампаній із питань попередження поширення захворювань – у діяльності КНП Сумської обласної ради «Обласний клінічний медичний центр соціально небезпечних захворювань» (довідка від № 01-04/01/6912 від 20.06.2023 р.);

– щодо інструментів маркетингових комунікацій із питань здорового способу життя та їх впливу на цільову аудиторію у системі освіти впродовж життя – у діяльності громадської організації «Центр освіти впродовж життя» (довідка від № 154-2 від 24.05.2023 р.);

– щодо складових стратегії промоції туристичних локацій країни, зон рекреації, а також медичного туризму – у діяльності КУ «Агенція промоції «Суми»» (довідка від № 114 від 09.06.2023 р.).

Окремі наукові результати впроваджені в навчальний процес Сумського державного університету (акт упровадження № 1 від 15.04.2023 р.), а також використані під час реалізації міжнародного проєкту за програмою Жан Моне (Еразмус+) «Здорова економіка та політика: європейські цінності для України» (акт упровадження № 1 від 10.09.2022 р.).

Повнота викладення наукових результатів дисертації в опублікованих працях.

Основні наукові положення, висновки та результати дослідження опубліковано у 54 наукових працях загальним обсягом 33,39 друк. арк., із яких особисто авторці належить 23,88 друк. арк., зокрема 6 розділів у колективних монографіях, 24 статті в наукових фахових виданнях України (з них 2 – у виданнях, що входять до міжнародної наукометричної бази даних Web of Science), 7 – у зарубіжних виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних Scopus та Web of Science, 14 публікацій у збірниках матеріалів конференцій (з них 2 – індексовані міжнародною наукометричною базою даних Scopus).

В опублікованих працях основні положення дисертаційної роботи та наукові результати висвітлені повно та обґрунтовано. Характер наукових видань та їх профіль відповідають вимогам до праць, у яких висвітлюють одержані результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

У цілому позитивно оцінюючи наукове та практичне значення одержаних дисертанткою результатів, відмітимо деякі дискусійні положення, що мають місце у дисертаційній роботі:

1. У дисертаційній роботі здійснено ґрунтовний мета-аналіз 2754 бібліографічних джерел із тематики дослідження факторів економічного зростання (розділ 1, с. 64-69 дисертації, с. 9 автореферату). Дисертантка проводить детальний аналіз на основі бази даних Scopus, аргументуючи це тим, що вона порівняно з базою даних Web of Science має низку переваг, зокрема більш різноманітну мовну базу та переважаючий обсяг матеріалу. Проте, на наш погляд, дисертаційне дослідження тільки б виграло, якби була розширена база наукових праць за рахунок розгляду більшої кількості міжнародних наукометричних баз даних, зокрема Web of Science і Dimensions.

2. Одержані дисертанткою результати та висновки базуються на оцінюванні масиву даних із застосуванням різних методів та інструментів у різні часові періоди: для оцінювання рівня здорового розвитку національної економіки України з використанням інструментарію ентропійного методу – у період з 2015 по 2020 рік (розділ 2, с. 129 дисертації, с. 12 автореферату); для виявлення латентних та явних наслідків пандемії коронавірусу для розвитку національної системи медико-соціального забезпечення населення обрано два часових діапазони (2010-2019 рр. та 2012-2021 рр.) (розділ 3, с. 224 дисертації, с. 19 автореферату); для прогнозування зміни рівня внутрішньогалузевої торгівлі фармацевтичної галузі національної економіки – проміжок часу з 2005 по 2021 рік (розділ 5, с. 355 дисертації, с. 28 автореферату). На наш погляд, доцільно було б уніфікувати часовий горизонт дослідження, що дозволило б підвищити рівень обґрунтованості сформованих рекомендацій щодо забезпечення здорового розвитку національної економіки.

3. У підрозділі 1.2, с. 86 дисертації та на с. 10 автореферату наведено запропоновану здобувачкою концептуальну схему забезпечення здорового розвитку національної економіки, яка враховує організаційну, регуляторну та функціональну складові, а також основні детермінанти його забезпечення. Проте ні у висновках, ні в переліку пунктів наукової новизни цей результат не вказано, що дещо знижує цінність одержаних наукових положень.

4. Позитивно оцінюючи комплексність підходу дисертантки до інтегрального оцінювання рівня здорового розвитку національної економіки (розділ 2 с. 125-132 дисертації, с. 11-13 автореферату), зазначимо, що набір

індикаторів у межах кожної зі складових здорового розвитку національної економіки (демографічна, превентивна, медична, інклюзивна, інформаційна, поведінкова) суттєво відрізняється за кількістю стимуляторів та дестимуляторів. На нашу думку, доцільно більш детально описати кількісний вибір та обрання саме такого набору чинників, а також їх відсотковий розподіл на стимулятори та дестимулятори за складовими.

5. У роботі розроблено теоретико-методологічні засади оцінювання впливу здорового розвитку регіону на рівень його конкурентоспроможності, що базується на інтегральному поєднанні методу таксонометрії та інструментарію ANOVA-моделювання. Такий підхід дозволив авторці обґрунтувати домінантні напрями регіональної політики здорового зростання та врахувати виявлені статистично значущі відмінності щодо рівнів конкурентоспроможності регіонів. Однак доцільно було б більш детально обґрунтувати необхідність використання ANOVA-моделювання порівняно з регресійним аналізом, який дозволяє визначати гіпотетично пов'язані детермінанти (розділ 2, с. 175 дисертації, с. 16 автореферату).

6. Заслугує на увагу сформована дорожня карта здорового розвитку національної економіки (розділ 5, с. 369-371 дисертації, таблиці 5.6-5.7, с. 29 автореферату, таблиця 2). На нашу думку, робота значно б виграла, якщо б авторкою були запропоновані та емпірично обґрунтовані часові горизонти впровадження запропонованих заходів, основні стейкхолдери та виконавці із закріпленням відповідних функцій та повноважень, а також ресурсне забезпечення для кожного з елементів дорожньої карти.

Загальна оцінка дисертаційної роботи її відповідність встановленим вимогам.

У цілому, оцінюючи дисертаційну роботу Летуновської Н. Є. позитивно, вважаю за доцільне відзначити, що вона є завершеним, самостійно виконаним науковим дослідженням, у якому подано авторське розв'язання наукового завдання, що полягає у розробці теоретико-методологічного та методичного підґрунтя забезпечення здорового розвитку національної економіки у системі державного управління.

Тема дисертаційної роботи є актуальною, її зміст відповідає профілю спеціалізованої вченої ради Д 55.051.06 Сумського державного університету та паспорту спеціальності 08.00.03 – економіка та управління національним господарством.

Наукові положення, висновки та рекомендації характеризуються новизною та теоретико-методологічним значенням, достатньою обґрунтованістю. Можна стверджувати, що зміст дисертаційної роботи повністю розкриває її тему, мета дослідження була досягнута, завдання вирішено. Робота написана науковим стилем, висновки цілком обґрунтовані.

Структура та зміст дисертаційної роботи повною мірою розкривають тему наукового дослідження та відповідають спеціальності 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. Дисертаційна робота Летуновської Наталії Євгенівни виконана відповідно до вимог, що висуваються до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук відповідно до п.п. 7, 8, 9 пп. «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1197 від 17 листопада 2021 р.

На підставі викладеного вище можна зробити висновок, що Летуновська Наталія Євгенівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством.

Опонент,

докторка економічних наук, доцентка, професорка кафедри менеджменту охорони здоров'я, проректорка з перспективного розвитку Одеського національного медичного університету

Вікторія БОРИЦЬ

